L-Għar tan-Nativitià f'Betleħem

L-GĦAR-KNISJA TAN-NATIVITÀ F'BETLEĦEM U L-GĦERIEN ANNESSI

Noel Muscat ofm

Għerien-Knejjes fl-Art Imqaddsa (IV)

Il-Bażilika tan-Nattività f'Betleħem hi wieħed mill-aktar santwarji importanti tal-Art Imqaddsa, mhux biss għall-misteru kbir li tfakkar, it-Twelid ta' Ġesù, imma wkoll għall-antikità tagħha. Flimkien mal-Knisja ta' Santa Katerina fis-Sinaj, il-Bażilika tan-Natività hi l-unika knisja Biżantina fl-Art Imqaddsa li baqgħet wieqfa intatta mis-seklu 6 sal-lum. L-istorja twila u mqallba ta' dan is-Santwarju mhijiex l-iskop ewlieni ta' din il-kitba, li se tieqaf pjuttost fuq l-Għar-Knisja tan-Natività, il-qalba tal-istess knisja. Imma nagħtu biss ħarsa ħafifa lejn il-fażi storiċi biex imbagħad nikkonċentraw fuq il-post tat-Twelid tal-Mulej, li nqimuh fl-Għar-Knisja tan-Natività, li jagħmel parti mill-kumpless ta' għerien naturali li huma mħaffrin fil-blat tar-raħal ta' Betleħem, li jixref fuq l-għoljiet tal-Lhudija mdawwar bil-widien li jieħdu lejn id-deżert tal-Lhudija u l-Baħar il-Mejjet.

Mużajċi restawrati tal-Bażilika tan-Natività

Il-Knisja tan-Natività matul is-sekli

L-ewwel knisja li nbniet fuq l-Għar li fih l-insara jqimu l-post tat-Twelid ta' Ġesù u l-maxtura li fiha tqiegħed kienet dik li bniet l-Imperatriċi Elena, omm l-Imperatur Kostantinu I, u li ġiet ikkonsagrata fis-sena 339.

Il-Pellegrin anonimu ta' Bordeaux, fl-*Itinerarium Hierosolymitanum*, l-eqdem rakkont ta' pellegrin tal-Art Imqaddsa (A.D. 333) jikteb: "Fit-triq, fuq il-lemin, hemm qabar, li fih Rakele, il-mara ta' Ġakobb, ġiet midfuna. Żewġ mili minn hemm, fuq ix-xellug, jinsab Betleħem, fejn il-Mulej Ġesù Kristu twieled. Hemm hekk inbniet bażilika fuq ordni ta' Kostantinu."

L-iskavi li saru jindikaw li din il-knisja kienet bażilika b'ħames navati u b'saqaf tal-injam, li fil-presbiterju tagħha kien hemm binja ottagonali kbira eżatt fuq l-Għar imqaddes. Minn toqba fis-saqaf tal-Għar l-insara setgħu jħarsu lejn il-post tan-Natività. Fil-faċċata tal-punent il-knisja kella *atrium*, jew daħla, li kien jinsab fil-bidu tat-triq li twassal fiċ-ċentru tar-raħal ta' Betleħem. Fis-sena 386 ġie jgħix fl-għerien maġenb il-knisja San Ġilormu, li hemmhekk ittraduċa l-Bibbja bil-Latin (edizzjoni Vulgata), u miegħu ġew minn Ruma xi nisa nobbli, fosthom Paula u Eustochium, li kkonsagraw ħajjithom lil Alla. Kienu huma li waqqfu mal-ġenb tal-knisja xi monasteri ta' rħieb irġiel u nisa verġni.

Fis-seklu 6 il-knisja Kostantinjana ġiet meqruda min-nar. L-iskavi fin-navata ċentrali kixfu fdalijiet ta' irmied, injam maħruq u ġebel imkisser fuq il-paviment mużajkat tal-ewwel knisja (li llum għadu jidher f'diversi partijiet tal-bażilika). Kif jikteb Eutichius, *Annales* (PG cxi, 1070) din il-qerda kienet saret wara r-rewwixta tas-Samaritani kontra l-Insara Biżantini fis-sena 529. Kien l-Imperatur Ġustinjanu I (527-565) li reġa' bena l-knisja kif narawha llum.

Il-forma tal-knisja, minn skavi arkeoloġiċi, turi li l-knisja twalet lejn il-punent, u li nbniet quddiem id-daħla tagħha *enonarthex*, jew

portiku msaqqaf quddiem il-faċċata, li kien iservi bħala *atrium*. Il-kolonni tan-navati saru ġodda, kif ukoll ħafna mill-ħitan. Mill-bażilika Kostantinjana fadal biss xi partijiet tal-paviment mużajkat taħt il-paviment attwali. L-istruttura ottagonali fuq il-presbiterju ġiet mibdula fi struttura ta' trifoljo, tliet absidijiet, tnejn fit-transetti tat-tramuntana u n-nofsinhar u wieħed fl-abside tal-lvant (fil-kor tal-Griegi). Saru żewġ daħliet li minnhom il-pellegrini kienu jinżlu fl-Għar tan-Nattività, fin-naħat tat-tramuntana u n-nofsinhar. Il-fetħa li kien hemm fis-saqaf tal-Għar ġiet magħluqa u fuq l-Għar inbena presbiterju spazjuż. Il-paviment u l-ħitan kienu mżejnin b'mużajċi stupendi, anke fuq l-estern tal-faċċata tal-bażilika.

Kienu dawn il-mużajċi fuq barra li salvaw il-bażilika fl-invażjoni tal-Persjani tas-614-29, billi fuq il-bieb prinċipali kien hemm mużajk li jirrappreżenta l-Maġi lebsin ilbies Persjan, u li ġibed ir-rispett tal-invażuri li ħallew il-bażilika intatta.

Meta fis-sena 638 il-Palestina waqgħet taħt il-ħakma tal-Musulmani (Umayyadi), in-navata tan-nofsinhar tal-bażilika saret post li fih kienu jitolbu l-Musulmani. Il-venerazzjoni tal-Musulmani lejn il-post tat-Twelid ta' Ġesù, li jissemma fil-Koran, kienet x'aktarx ir-raġuni għaliex il-knisja ma ġietx meqruda fid-29 ta' Settembru 1009 waqt il-kaliffat Fatimita ta' al-Ħākim bi-Amar Allāħ (Abū Alī Mansūr), li qered il-knejjes kollha tal-Art Imqaddsa, fosthom anke l-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu. B'hekk il-Knisja tan-Nattività f'Betleħem hi l-unika knisja pre-Musulmana li baqgħet intatta fil-Palestina sal-ġurnata tal-lum.

Meta l-Kruċjati okkupaw Betleħem fl-1099 huma sabu l-Knisja tan-Nattività fl-istat orġinali tagħha tas-seklu 6. Il-monasteri maġenb il-bażilika ma nafux jekk kinux għadhom weqfin. L-irħieb Orjentali kienu naqsu ħafna, għalkemm kien hemm ukoll preżenza ta' monaċi Benedittini Latini fis-sena 1016. Fi żmien il-Biżantini r-raħal ta' Betleħem, għalkemm importanti minħabba l-Bażilika tan-Nattività, ma kellux isqof. Imma l-Kruċjati riedu jgħollu l-istatus ta' din il-knisja u waqqfu hemmhekk episkopat. Mhux biss, imma fil-lejl tal-Milied tal-1100, Baldwin I għażel li jiġi nkurunat Re Latin ta' Ġerusalemm fil-Bażilika tan-Nattività, u l-istess għamel is-suċċessur tiegħu Baldwin II fl-1119.

Jacques de Vitry, *Historia Orientalis*, jikteb li l-Kruċjati taw il-binjiet monastiċi maġenb il-bażilika lill-Kanoniċi Regolari ta' Santu Wistin, li ħadu f'idejhom is-Santwarju taħt it-tmexxija ta' prijur. Imma fl-1110, fuq talba tar-Re Baldwin I, il-Papa Paskal II approva lil Anselin, il-kantur tal-knisja u isqof-elett ta' Askalona, bħala isqof ta' Betleħem. Matul is-seklu 12 saru binjiet ġodda madwar il-knisja ta' Betleħem biex iservu bħala residenza għall-isqof u l-kapitlu. Dawn il-binjiet Kruċjati għadhom jidhru fil-kunvent tal-Armeni, filwaqt li l-fdalijiet tal-monasteru tal-Kanoniċi Agostinjani jipprovdu l-bażi tal-kunvent attwali ta' *Sancta Catharina ad Nativitatem* tal-Franġiskani tal-Art Imqaddsa. X'aktarx li kien

Il-Bażilika tan-Nattività mill-għoli

hemm ukoll ospizji u sptar għall-pellegrini, li kienu ilhom jeżistu mis-seklu 4 imma li huma dokumentati fl-1245.

Ir-restawri reċenti li saru fil-Bażilika tan-Natività mill-2013, taħt id-ditta Piacenti S.p.a. ta' Prato, Italja, kixfu elementi interessantissimi dwar il-ħidma tal-Kruċjati f'din il-knisja. Nafu li fis-snin 1165 jew 1169, fis-saltna tal-Imperatur Biżantin Manuel I Komnenos ta' Kostantinopli, u r-Re Latin ta' Ġerusalemm Amalric, meta kien isqof ta' Betleħem Rodolfo I, ġew restawrati l-mużajċi stupendi li llum jistgħu jitgawdew fil-freskezza oriġinali tagħhom, u li diversi minnhom ġew salvati, kif ukoll saru l-pitturi tas-sensiela ta' qaddisin tal-Knejjes tal-lvant u tal-punent fuq il-kolonni tan-navati fl-1130, u llum ġew imnaddfin min-nugrufun li kien għattiħom matul is-sekli. Il-Bażilika tan-Natività f'Betleħem hi l-isbaħ eżempju ta' djalogu ekumeniku bejn il-Knisja Kattolika Latina u dik Ortodossa Biżantina fil-kollaborazzjoni tal-opri ta' arti li fiha.

Fil-15 ta' Settembru 1187 Saladin keċċa lill-isqof u l-kanoniċi minn Betleħem, ftit ġimgħat qabel keċċa lill-Kruċjati minn Ġerusalemm. Il-knisja sfat magħluqa, imma mbagħad Saladin ħalla lil xi monaċi Sirjani jufficċawha, u fl-1192 ta permess lil xi qassisin u djakni Latini biex jirritornaw. L-isqof u l-kanoniċi sabu kenn fil-belt Kruċjata ta' Akri fuq il-kosta tal-Palestina. Sadanittant il-Musulmani ma messewx il-knisja ta' Betleħem, imma l-Insara orjentali tħallew iżejnu l-knisja bl-istil tagħhom, kif naraw fil-bibien tal-injam imnaqqax li għamlu l-Armeni fl-1227 fil-faċċata interna tal-knisja, rigal tar-Re tal-Armena Hetum. Dan fih iskrizzjonijiet bl-Armen u bl-Għarbi.

Fl-1229, meta l-Imperatur Federiku II għamel trattat ta' paċi mas-Sultan tal-Eġittu al-Malīk al-Kamīl, Betleħem ingħatat lura lill-Kruċjati. Dawn damu hemmhekk, flimkien mal-isqof u l-kanoniċi, sal-25 ta' April 1244, meta l-knisja ġiet profanata mit-Torok Kwariżmjani, u l-Latini tilfu darba għal dejjem il-ħakma politika fuq Ġerusalemm u l-Art Imqaddsa, ħlief għal Akri u xi fortizzi fuq il-kosta, li kollha spiċċaw fit-18 ta' Mejju 1291. Fl-1266 il-Kristjani Latini kollha ta' Betleħem ġew imkeċċijin mis-Sultan Mameluk Baybars (Al-Malīk al-Zahīr Rukn al-Din Baibars al-Bunduqdari), li qered il-monasteru ta' Betleħem. Il-ħsarat li għamel Baybars, iżda, ma jidhrux li kienu eċċessivi, għax bosta strutturi tal-monasteru jidhru għadhom weqfin fid-disinn li Patri Bernardino d'Amico, Gwardjan tal-Franġiskani f'Betleħem, għamel tal-knisja u l-binjiet ta' madwarha fl-1596. Fl-1277 il-pellegrini Latini setgħu jirritornaw lejn Betleħem u baqgħu jiġu sal-waqgħa ta' Akri fl-1291.

Fl-1347 il-Franġiskani waslu Betleħem, wara li fl-1333 kienu stabilixxew ruħhom fiċ-Ċenaklu biex jufficċjaw fil-Qabar ta' Kristu. Fl-1342 il-Papa Klement VI kien iddikjarhom Kustodji tal-Postijiet Imqaddsa tal-Art Imqaddsa. Minn dak il-ħin huma bdew jieħdu ħsieb tal-Knisja tan-Natività u tal-Għar tan-Natività sal-ġurnata tal-lum.

L-istorja suċċessiva se nħalluha barra, għax tirrigwarda l-konvivenza kontinwa tal-Franġiskani mal-Griegi u l-Armeni Ortodossi, u knejjes oħrajn Orjentali f'Betleħem. Storja twila ta' tensjoni u ftehim, li tibda fl-1244, meta l-Griegi Ortodossi kellhom diġà f'idejhom l-altar maġġur tal-knisja ta' Betleħem u l-monasteru fuq in-nofsinhar tal-bażilika. Il-Franġiskani marru joqogħdu fil-fdalijiet tal-monasteru tal-Kanoniċi Agostinjani, fuq in-naħa tat-tramuntana tal-bażilika, fejn bnew il-kunvent tagħhom u, aktar tard, wara li fl-1757 il-Griegi Ortodossi okkupaw il-bażilika kollha, fl-1881 huma bnew il-Knisja parrokkjali ta' Santa Katerina ta' Lixandra

ad Nativitatem, tmiss mal-Bażilika tan-Nativitá.

L-Għar-Knisja tan-Nativitá

Fost is-Santwarji tal-Fidwa fl-Art Imqaddsa, l-Għar tan-Nativitá hu ċertament wieħed mill-aktar oriġinali u importanti, flimkien mal-Qabar ta' Kristu, il-Kalvarju, u l-Għar tal-Annunzjazzjoni f'Nazaret. Kif diġà rajna fil-każ ta' dan tal-aħħar, il-Palestina hi kkaratterizzata minn għerien naturali fil-blat tal-għoljiet li jixirfu fuq id-deżert, l-aktar fil-Lhudija, u li kienu jintużaw minn dejjem bħala postijiet ta' kenn għall-abitazzjoni, għall-ħażna ta' prodotti tal-ikel, żejt u nbid, u għall-bhejjem. Betleħem toffri ħafna eżempji ta' dawn l-għerien. Biżżejjed ngħidu li l-Għar tan-Nativitá jifforma parti minn kumpless ta' għerien li jestendi taħt parti kbira mill-bażilika, u li maż-żmien ġew assoċjati ma' personaġġi u ġrajjiet marbutin mat-Twelid ta' Ġesù (San Ġużepp, il-Qaddisin Innoċenti Martri) jew ma' personaġġi li għexu ħajja eremitika fihom (il-qabar ta' San Ġlormu, u l-għerien ta' Santa Paula u Eustochium). Il-Griegi Ortodossi għandhom ukoll ambjent ieħor ta' għar, imsejjaħ ukoll bl-isem "Għar tal-Innoċenti", li l-aċċess tiegħu jinsab fil-bitħa li hemm barra l-bieb tat-transett tan-nofsinhar tal-bażilika.

Interessanti li ftit jafu bl-eżistenza ta' għar li jmiss dahar ma' dahar mal-Għar tan-Nativitá, u li llum hu proprjetà tal-Franġiskani tal-Art Imqaddsa (l-aċċess għalih hu minn taħt is-sagristija tal-Knisja ta' Santa Katerina *ad Nativitatem*). Dan l-għar jinsab maġenb ġiebja li t-tradizzjoni tgħid li fiha waqgħet il-Kewkba li raw il-Maġi, u li l-ilma tagħha ntuża biex il-Verġni Marija tiġi ppurifikata wara t-Twelid ta' Ġesù, u fejn it-tarbija Ġesù ġie mogħti l-ewwel banju tiegħu. Hemm ukoll mejda fil-blat li fuqha l-Maġi poġġew ir-rigali tagħhom. Xhieda ta' dan jagħtihielna l-pellegrin Saewulf (1102-3):

"Il-belt ta' Betleħem fil-Lhudija tinsab sitt mili lejn it-tramuntana ta' Ġerusalemm. Is-Saraċini ma ħallew xejn hemmhekk mill-bini, għax kollox hu meqrud, ħlief il-monasteru tal-imqaddsa Verġni Marija li hu binja kbira u nobbli. Fil-knisja hemm kripta taħt il-kor, fin-nofs, li fiha jinsab il-post tat-twelid tal-Mulej, kemmxejn lejn ix-xellug. Aktar fil-baxx, lejn il-lemin, qrib il-post tan-Nativitá, hemm il-maxtura fejn kien hemm il-barri u l-ħmar meta t-tfajjel tpoġġa fiha; hemm ukoll il-ġebla li fuqha straħet ras il-Feddej fil-qabar, li inġabet hawnhekk minn Ġerusalemm minn San Ġlormu. Din tinsab fil-maxtura. San Ġlormu nnifsu jinsab midfun fl-istess knisja, taħt l-altar, lejn il-grigal; u l-Innoċenti li kienu nqatlu minn Erodi għat-tfajjel Ġesù, jinsabu taħt l-altar fit-tramuntana tal-knisja, kif ukoll iż-żewġ nisa qaddisin Paula u bintha l-verġni Eustochium. Hemm mejda tar-rħam li fuqha l-Verġni Marija kielet mat-tliet Maġi, wara li huma offrew ir-rigali. Hemm ukoll ġiebja fil-knisja, qrib il-kripta tat-Twelid tal-Mulej,

Stilla li timmarka l-post tat-Twelid ta' Ġesù

li fiha jingħad li waqgħet il-kewkba. Hemmhekk jinsab ukoll il-banju tal-Verġni mqaddsa Marija."

L-eqdem xhieda dwar l-Għar tan-Nativitá, li kien oriġinarjament wieħed mill-għerien li kienu jagħtu fuq Wadi el-Kharubeh (Wied il-Ħarrub) jagħtihielna San Ġustinu Martri f'nofs is-seklu 2, u mbagħad Oriġene f'nofs is-seklu 3. L-Għar tan-Nativitá attwalment jinsab fiċ-ċentru tal-bażilika u għandu forma rettangolari, li tiżviluppa f'direzzjoni lvant-punent, b'għar ċkejken aktar baxx fuq ix-xaqliba tan-nofsinhar, li hu l-post tal-Maxtura. F'niċċa fil-lvant hemm abside ċkejkna bl-altar li taħtu hemm l-istilla tal-fidda, imqiegħda mill-Franġiskani fl-1717 bil-kelmiet *Hic de Virgine Maria Iesus Christus natus est* (Hawnhekk mill-Verġni Marija twieled Ġesù Kristu), li jindikaw il-post venerat tat-Twelid tal-Mulej.

L-Għar tan-Nativitá kif narawh illum hu x'aktarx riżultat ta' xogħlijiet li għamlu l-Kruċjati fit-tieni nofs tas-seklu 12. L-unika parti tal-blat tal-Għar oriġinali li għadha viżibbli hi dik li hemm fil-kappella tal-Maxtura, proprjetà tal-Franġiskani. Il-ħitan tal-ġnub tat-tramuntana u nofsinhar jikkorrispondu għall-binja li saret fuq il-presbiterju għoli li hemm fuq l-Għar. Il-Kruċjati għamlu wkoll il-bibien gotiċi tar-rħam fuq iż-żewġ naħat tal-presbiterju, li minnhom tinżel u titla' fl-Għar. Dawn il-bibien għandhom fil-ġnub kolonni bil-kapitelli u lunetti mill-isbaħ. Il-bibien infushom huma tal-bronż u jmorru lura għas-sekli 5 jew 6.

Fi żmien il-Kruċjati, u wkoll fi żmienna, l-aċċess għall-Għar kien min-nofsinhar. Madwar l-1175 Teodoriku jikteb: "Wieħed jinżel f'għar taħt l-art, fejn hemm altar ġo niċċa, u mal-art għandu salib immarkat. L-altar fih erba' kolonni żgħar, li fuqhom hemm mejda tar-rħam. F'dan il-post hemm din l-iskrizzjoni: *Angelice lumen virtutis et eius acumen / Hic natus vere Deus est de virgine matre* (Id-dawl tal-qawwa anġelika u d-dija tiegħu / Hawnhekk twieled il-veru Alla minn omm verġni). Lejn il-punent, fl-istess għar, wieħed jinżel erba' tarġiet u jasal fil-maxtura. Il-maxtura nnifisha ġiet miksija bl-irħam, u għandha tliet toqbiet fil-parti ta' fuq, li minnhom il-pellegrini jistgħu jbusu l-maxtura. Il-kripta hi mżejna b'mużajċi sbieħ."

Din l-iskrizzjoni diġà jsemmiha Würzburg madwar l-1165. Il-mużajċi kienu jmorru lura għal qabel żmien il-Kruċjati. Minnhom illum fadal biss xi frammenti fuq l-altar tan-Nativitá. Dan il-mużajk kien jirrappreżenta x-xena tan-Nativitá, bl-anġli, rgħajja, Maġi u bhejjem, u taħt kien hemm l-iskrizzjoni *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis*. Dan il-mużajk hu deskritt minn Ġwann Phocas fl-1185.

Minn dan it-tiżjin ta' żmien il-Kruċjati llum ma fadal kważi xejn. Il-ħitan tal-Għar huma miksijin minn tappezzerija tal-asbestos, li kienet rigal tal-President tar-Repubblika ta' Franza il-Marixxal Mac-Mahon fl-1874. Dawn saru wara li t-tappezzeriji tad-drapp li kien hemm qabilhom inqerdu fin-nirien li ħakmu l-Għar tan-Nativitá fl-1869.

L-istorja tal-Għar-Knisja tan-Nativitá hi simili għal dik ta' Santwarji oħrajn fl-Art Imqaddsa, bħalma hu l-Qabar ta' Kristu. Meqjuma mil-Lhud-Kristjani tal-ewwel seklu, li kellhom ċertament rabta mal-familja mqaddsa, billi Ġużeppi kien mil-linja ta' David u l-oriġini tiegħu kienu minn Betleħem, fis-sena 135 l-Imperatur Ælio Adriano, wara t-tieni rewwixta tal-Lhud, dik ta' Bar Kokhba, iddeċieda li jbiddel it-tifkiriet tal-Lhud-Kristjani f'santwarji pagani. L-Għar tan-Nativitá messitu x-xorti li jiġi mibdul f'santwarju lil alla Adonis/Tammuz, l-alla tal-veġetazzjoni, u fuqu tħawwel bosk sagru. Ir-raġuni kienet sempliċi. Adonis kienu jemmnu li kien imut u jerġa' jitwieled ma' kull ċiklu tal-istaġuni permezz tal-veġetazzjoni,

u għaldaqstant il-pagani riedu jnessu t-Twelid tal-Messija bi twelid ieħor popolari li jeħodlu postu, biex f'dak il-post min jidħol jinsa l-biki tat-tfajjel divin Ġesù u jiftakar fil-biki tat-telfa ta' Adonis meta l-veġetazzjoni tmut, fl-istennija li terġa' titwieled fir-rebbiegħa. L-Għar baqa' f'dan l-istat sas-sena 313, meta bl-editt ta' Kostantinu r-reliġjon Kristjana saret ir-reliġjon uffiċjali tal-imperu. Imbagħad Elena, omm Kostantinu, kif rajna, żaret Betleħem u l-postijiet oħrajn tal-Art Imqaddsa u fis-snin 333-339 ġie mibnija l-Bażilka Kostantinjana u l-Għar reġa' akkwista l-importanza li kellu fil-bidu.

Il-Franġiskani waslu Betleħem fl-1347. Il-Franġiskan Fra Niccolò da Poggibonsi jagħti xhieda ta' dan fil-*Libro d'Oltremare*, li jkopri s-snin tal-pellegrinaġġ tiegħu fl-Art Imqaddsa bejn l-1346 u l-1350: "Aħna erġajna lura fil-knisja ta' Betleħem, li llum tinsab f'idejn il-patrijiet Minuri ta' San Franġisk, u li tahielna bħala rigal Medefar, Sultan ta' Babilonja; u kien hemm il-patrijiet hemmhekk meta jien kont Ġerusalemm"

Santa Elena Imperatrici

(*Libro d'Oltremare*, I, 236). Is-Sultan li jsemmi Nicolò kien Muzaffar Ħaġġi, li kien Sultan tal-Kajr fl-1346-47. Il-Franġiskani marru joqogħdu fil-kunvent li bnew fuq ir-rovini tal-monasteru tal-Kanoniċi Agostinjani u bdew jieħdu ħsieb il-bażilika. Fl-1479 il-Gwardjan Patri Giovanni Tomacelli ħa ħsieb jibni mill-ġdid is-saqaf tal-bażilika, li għadu l-istess wieħed tal-lum. L-injam ġie offrut minn Philippe ta' Borgogne u twassal fl-Art Imqaddsa minn xwieni Venezjani, filwaqt li ċ-ċomb tas-saqaf ingħata mir-Re Edward IV tal-Ingilterra. Sadanittant, mal-miġja tat-Torok Ottomani fil-Palestina fl-1517, il-Franġiskani sabu tfixkil kbir fil-ħarsien tad-drittijiet tagħhom fuq is-Santwarju, l-aktar mill-Griegi Ortodossi, li mhux l-ewwel darba ippruvaw jieħdu l-bażilika f'idejhom, kif għamlu fl-1690, imma mbagħad b'mod definittiv fl-1757. F'dik is-sena l-Franġiskani tilfu partijiet kbar mill-bażilika u anke l-altar tat-Twelid ta' Ġesù fl-Għar tan-Nativitā. Baqgħu jżommu biss l-altar tal-Maxtura fl-istess Għar, u t-transett tat-tramuntana tal-bażilika, sakemm dan ukoll ġie meħud minnhom mill-Armeni Ortodossi.

Grotta ta' S. Ġilormu

It-tensjoni bejn Latini (Franġiskani) u Griegi Ortodossi wasslet għal inkwiet kbir fl-1847, meta f'daqqa waħda sparixxiet minn taħt l-altar tan-Nativitā l-istilla tal-fidda li hi l-akbar prova tad-drittijiet Latini fuq il-post. Dan il-ġest li ried iħassar kull tifkira Latina fil-Grotta wassal għal tensjoni wkoll fuq livell politiku internazzjonali. Fil-fatt, fl-1852 il-qawwiet Ewropej, l-aktar Franza, Piemonte u l-Ingilterra, alleati mat-Torok Ottomani, daħlu fi gwerra kontra t-Tzar tar-Russja. Il-gwerra kienet dik tal-Crimea. Il-kawża ewlenija ta' din il-gwerra kienet proprju ġejja mill-misteru tal-istilla tan-Nativitā li tneħħiet minn postha. Ir-Russja kienet daħlet biex tipproteġi lill-Griegi Ortodossi, kif kienet diġà għamlet fil-kwestjoni tar-restawr tal-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu wara l-ħruq tal-1808. Wara ħafna protesti mill-gvern Franċiż, li fl-aħħar indaħal biex jaqbeż għad-drittijiet tal-Latini f'Betleħem, it-Torok Ottomani ddeċidew li l-Franġiskani kellhom id-dritt li jwaħħlu mill-ġdid l-istilla f'postha. Saret stilla ġdida tal-fidda, eżatt bħal dik li sparixxiet. Din l-istilla għadna narawha sal-ġurnata tal-lum taħt l-altar tan-Nativitā, u għadhom jidhru ċari fiha l-kliem Latini u d-data 1717 li tikkonferma d-drittijiet Latini fuq il-Grotta. L-istilla oriġinali sparixxiet u baqa' misteru fejn ittieħdet. Imma ftit qabel l-1949, wieħed ġurnalista Lhudi li kien żar il-monasteru Grieg Ortodoss ta' Mar Saba, qrib Betleħem, kiteb li hu kien ra personalment din l-istilla moħbija f'dan il-monasteru fid-deżert. Tentattivi biex din l-istilla titneħħa saru kemm il-darba, kif għidna, u saħansitra fl-1950 kienu tneħħew l-imsiemer li jżommuha marbuta mal-art.

Il-Franġiskani tħallew iżommu ż-żona tal-kappellun tax-xellug tal-presbiterju tal-Bażilika

tan-Nativitá, biex jgħaddu minnu għall-purċissjonijiet lejn il-Grotta. Imma aktar tard, fl-1810, il-Franġiskani żbaljaw meta kkonċedew lill-Armeni li jqiegħdu altar mobbli f'dan il-kappellun, u fl-1814 l-Armeni akkwistaw id-dritt li juffiċjaw f'din iż-żona tal-Bażilika li bdew iqisuha tagħhom. Lill-Franġiskani ħallewlhom biss passaġġ dejjaq immarkat bl-imsiemer mal-art biex jgħaddu minn fuqu kull meta jmorru fil-Grotta. Wara ftit imbarraw il-bieb tal-kappellun li jinfed mal-kjostru ta' San Ġilormu (illum mal-knisja ta' Santa Katerina). Kien biss fl-1836 li l-Franġiskani akkwistaw id-dritt li jiftħu l-bieb mill-ġdid, wara l-indħil ta' François d'Orleans, Prinċep ta' Joinville, li kien fuq żjara fl-Art Imqaddsa, u sal-lum dan il-bieb jissejjaħ il-bieb ta' Joinville.

L-Għar tal-Ħalib

F'distanza qasira mill-Bażilika tan-Nativitá, malli ddur fuq ix-xellug mill-Pjazza tal-Maxtura u terġa' lejn ix-xellug, hemm trejqa li twasslek fis-Santwarju tal-Għar tal-Ħalib (bl-Għarbi *Mugharat as-Sitti Mariyam* - L-Għar ta' Sidti Marija), li hu f'idejn il-Franġiskani tal-Art Imqaddsa. Dan l-Għar-Knisja hu marbut ma' tradizzjoni antika f'Betleħem.

Sa mis-seklu 7 fil-punent kienu juru relikwi ta' trab tal-franka abjad ġej minn Betleħem, u li kien jissejjaħ "il-Ħalib tal-Verġni." Fl-1123 l-Isqof ta' Betleħem, Aschetin, mar jassisti fl-assedju ta' Askalona billi ġarr miegħu pissidi li fih kien hemm il-Ħalib tal-Imqaddsa Marija. L-oriġini ta' din ir-relikwa hu proprju dan l-Għar li jinsab fuq ix-xaqliba tax-xlokk tal-Bażilika tan-Nativitá. Dan

l-Għar hu miżmum fit-tradizzjoni bħala l-post li fih il-Familja Mqaddsa sabet kenn matul il-Massakru tal-Innoċenti li għamel Erodi, proprju qabel ħarbet lejn l-Eġittu. L-anġlu tal-Mulej deher lil Ġużeppi u qallu jaqbad lit-Tarbija Ġesù u lil Ommu Marija u jaħrab bil-lejl lejn l-Eġittu (cfr. Mt 2,13-15). Fl-għaġġla biex taħrab, billi kienet qed tradda' lit-Tarbija Ġesù, xi qtar tal-ħalib tagħha waqgħu fuq il-blat tal-Għar, li sar kollu abjad. Sa mis-seklu 13 it-trab abjad ta' dan l-Għar beda jiġi meqjus li għandu proprjetajiet mirakolużi biex jgħin lill-ommijiet fil-maternità, speċjalment biex ireddgħu lit-trabi tagħhom, jew ukoll biex isolvi problemi ta' koppji li ma jistgħux ikollhom tfal.

L-Għar fejn il-Familja Mqaddsa kienet tgħix f'Betleħem sa ma ħarbet fl-Eġittu, distint mill-Għar tan-Nativitа̀, jiġi deskritt mill-Abbati Danjel fl-1106-07. Burchard tal-Għolja ta' Sijon isemmi wkoll knisja tal-Qaddisin Paula u Eustochium li kienet tinsab fix-xlokk tal-Knisja tan-Nativitа̀ u jgħid li dawn il-qaddisin kienu midfunin fiha. Ma nafux kemm din it-tradizzjoni kienetx awtentika, billi l-oqbra ta' dawn il-qaddisin huma pjuttost imqiegħdin fl-għerien taħt il-Bażilika tan-Nativitа̀, maġenb dak tal-qabar ta' San Ġlormu.

Fil-fatt, f'dan il-post tal-Għar tal-Ħalib kien hemm knisja fis-seklu 12, imma din kienet iddedikata lil San Nikola. Fis-seklu 14 jingħad li din il-knisja kienu jieħdu ħsiebha l-Griegi Ortodossi. Fil-fatt, jidher li dan il-post dejjem kellu rabta mal-Knisja Biżantina, mhux biss minħabba d-dedikazzjoni lil San Nikola ta' Myra (qaddis Orjentali), imma wkoll għax hemmhekk instabu xi mużajċi, fdalijiet ta' monasteru Biżantin.

Fl-1347 Niccolò Poggibonsi jikteb: "Hemm monasteru sabiħ imsejjaħ għal San Nikola, u hemmhekk jgħixu monaċi Griegi. Il-monasteru hu fortifikat b'mod qawwi. Id-daħla hi minn bieb ċkejken li jniżżlek taħt l-art minn tnax-il tarġiet kbar lejn tliet għerien taħt il-knisja. L-għar hu mudlam u fih altar wieħed. Hemmhekk hu l-post li fih Santa Marija baqgħet moħbija għal erbgħin jum mat-Tifel tagħha Ġesù Kristu u ma' San Ġużepp, meta kien hemm il-persekuzzjoni mill-krudil Erodi."

Sadanittant fl-1347 il-Franġiskani kienu waslu Betleħem, u jidher li f'dak iż-żmien ħadu f'idejhom ukoll l-Għar tal-Ħalib. Fl-1375 il-Papa Girgor XI awtorizzahom biex jibnu mill-ġdid dik il-knisja ta' San Nikola, imma sa tmiem is-seklu dik il-knisja kienet għoddha mġarrfa u l-monaċi Griegi ma kinux għadhom hemmhekk. Fl-1494 dan l-Għar bil-fdalijiet ta' fuqu għadda b'mod uffiċjali bħala proprjetà tal-Franġiskani.

Riferenzi

Dennis Pringle, *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem. A Corpus*. Volume 1 A-K (excluding Acre and Jerusalem), Cambridge University Press 2008, pp. 137-157; Heinrich Fürst - Gregor Geiger, *Terra Santa. La Guida della Custodia di Terra Santa*, Edizioni Terra Santa, Milano 2017, pp. 539-561.